

Amy van Marken

SAMEBILDEN I LÄSEBOK FÖR FOLKSKOLAN samt i folkskolans barntidningar¹

Läsebokens historia

År 1842 var ett viktigt år för undervisningen i Sverige. Då föreskrevs det i den s.k. folkskolestadgan att varje socken- och stadsförsamling skulle inrätta undervisning i läsning, skrivning, räkning, biblisk historia, kyrkosång och katekes. Senast vid nio års ålder skulle alla barn inskrivas i denna 'folkskola'. Man räknade med att barnen då antingen hemma eller via kyrkan hade uppnått en viss skrivfärdighet. Som ordet säger var 1842-skolan en skola för 'folket'. De högre samhällsklasserna hade ju sedan länge haft undervisningsmöjligheter. Undervisningsmaterialet för den nya skolan var i början mycket begränsat. Det fanns olika ABC-böcker, somliga till och med illustrerade. En godtyckligt vald *Läse- och Lärobok för nybegynnare i folkskolor till befrämjande af en samtidig och öfverensstämmande Skol- och Hemundervisning* från 1864 innehåller berättelser ur bibeln (56 sidor), olika böner (4 sidor), en kort hälsolära (3 sidor), 4 sidor om tidsräkning, 9 sidor jordbeskrivning, 5 sidor om resp. katolska och lutherska tiden och till slut gott och väl 20 sidor räkning inkl. övningsuppgifter. Det hela med en satsyta på 15 x 9,5 cm. Ett nytt skede i svensk undervisningshistoria inleddes 1868 med *Läsebok för folkskolan (LFF)*. År 1979 utkom en faksimileutgåva med ett efterord av Lars Furuland, där han berättar om bokens tillkomst- och upplagehistoria.²

¹Artiklen tillägnas två kolleger och Sverigeväänner: Viktor Claes (Antwerpen) och Zenon Ciesielski (Gdånsk).

²Se även hans artikel 'Lyssna till den granens susning...', i: *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok 1987*.

Efter tre år var den första upplagan på 75.000 ex. slutsåld och nya, regelbundet reviderade upplagor följde snabbt. Från början upptog *LFF* 564 sidor, men den tionde upplagan hade redan ett omfång på 1.920 sidor, där stoffet var arrangerat på ett nytt sätt. Ett år senare (1911) började den s.k. *Parallellupplagan till tionde upplagan, ordnad i avdelningar med var för sig enhetligt innehåll* utges. Det var faktiskt en helt ny bok. Den elfte upplagan (1938) fick en ny titel *Folkskolans Läsebok*. Under efterkrigstiden kom det många andra skolläseböcker, utformade enligt nya pedagogiska och didaktiska principer. Den gamla läseboken har numera slutat spela någon roll.

Som två viktiga alternativ till *LFF* kan nämnas *Svensk läsebok för allmänna läroverkets tre lägsta klasser* av J.O. Ekmark (1897), reviderad 1904-1907 av Johan Nordlander, samt Lennart Ribbings *Läsebok för svenska folkskolan I-IV* (1907-1912).

Under 1920-talet kom det läseböcker som riktade sig direkt till barnen i Nordsverige. Lappologen prof. K.B. Wiklund skrev sålunda en läsebok i fyra delar för Nomadskolorna (1917-1929), och författarinnan Julia Svedelius publicerade en läsebok som var avsedd för skolbarn i Tornedalen. Flera läseböcker "för skola och hem" om landskapet Norrbotten utgavs av bl.a. Bergfors & Neander, Yngve Åström och Julia Svedelius. 1955 kom det en ny läsebok för Nomadskolans lägsta klasser, *På äventyr med Nila* av Annie Dahlqvist och Helge Haage.

För att återvända till *LFF*: den har haft en utomordentlig spridning i Sverige och därvid ett kolossalt inflytande på många barngenerationer. Den har varit älskad och hatad, som Furuland skriver. Enligt honom kan den karakteriseras som en slags propaganda för fosterlandskärlek och kristlig etik. Innehållsmässigt ger *LFF* från 1868 information om människan, om naturen och djuren i Sverige och i främmande länder; det berättas om stora personligheter i svensk historia och världshistorien samt om allmänna naturföreteelser- och uppfinningar. De nordiska broderfolken blir inte heller bortglömda. I anslutning till läroämnena finns det berättande stoff, ordspråk, fabler och dikter, de senare övervägande valda ur samtidens vuxenlitteratur.

LFF blev i början i stort sett väl mottagen, men mot slutet av 1890-talet ökade de kritiska rösterna: stoffet var för torrt, språket för svårt. Det var fram för allt Ellen Key som år 1898 i en artikel i *Ord och Bild* ('Patriotism och läseböcker') kom med en berättigad, högröstad protest. Boken var "en nationalolycka", den appellerade på inget sätt till barnets fantasi. Denna kritik blev anledningen till att Sveriges allmänna folkskolläraryörening 1901 gav uppdraget till Selma Lagerlöf att skriva en läsebok som skulle kunna levandegöra Sveriges geografi på ett nytt fantasieggande sätt. Det resulterade i *Nils Holgerssons underbara resa* (1906-1907). Verner von Heidenstam och Sven Hedin fick liknande uppdrag. Nu gällde det svensk historia och främmande länder. För småskolan skrev Anne Marie Roos läseböckerna *Sörgården* och *I Onnemo*. Alla dessa läseböcker utgavs under åren 1906 - 1912.

Samebilden

I det följande vill jag koncentrera mig på själva *LFF* och det delområde av bokens omfångsrika stoff som berättar om samerna - den gången lapparna - varvid de olika upplagorna kommer på tal. Som jämförelsematerial använder jag Ekmarks och Ribbings läseböcker samt en av lärarna Rosswall och Engelmark skriven vägledning för sina kolleger med hänsyn till kapitlen om Lappland i *LFF* (1898). För övrigt är det viktigt att uppmärksamma att kunskapsstoffet om Lappland och samerna är beräknat för tio-tolvåringar.

Första gången "lapparne" kommer på tal i *LFF* 1868 är i andra avdelningen 'Naturskildringar från fäderneslandet' under paragrafen "Norrland", skriven av Fredrika Bremer. Stycket slutar med att beskriva de nordligaste områdena:

Längre upp mot norr blir det tystare. Men der borta i dessa stora, ödsliga skogsmarker, som begränsa rymden, synas väldiga rökpelare här och der uppstiga mot himmelen. Det är odlingen, som allt mera nalkas polen och som med eld rödjer skogen ur vägen för plogen. Det är nybyggaren, som vandrar upp mot ödemarkerna, i det han

undantränger Lappen. Instinktlit ger denne rum. Allt mer och mer viker nomadfolket undan med sina hjordar upp mot fjellen.

Tio år senare blev den diskriminerande meningen "Instinktlit o.s.v" struken och i den nionde upplagan (1890 -1893) har man i stället utökat texten med: "De där belägna vida fjällmarkerna ägna sig icke till annat än renbete. De kunna därför blifva till gagn endast för lapparne." I senare bearbetningar av *LFF* har Bremers text strukits i sin helhet. I J.O. Ekmarks läsebok (1890) finns den oreviderade texten ännu kvar, men i 1906 års utgåva förekommer den inte längre.

Den andra artikeln om samerna i *LFFs* första utgåva heter 'Lapparne'. Texten beskriver deras ursprung, yttre, klädsel och deras sätt att bo i tält eller kåta; den fyller inte fullt två sidor. I den reviderade upplagan från 1878 har den utökats med drygt fyra sidor som innehåller en reseskildring av den norska missionären Stockfleth (1787-1866), som i början av 1820-talet besökte Lappland för första gången. Hans *Dagbok over mine Missionsreiser i Finnmarken* från 1860 blev översatt till svenska 1868. Fragmentet är en ganska levande och entusiastisk beskrivning av en måltid och övernattnig i en samisk kåta. Dessutom får läsaren en detaljerad redogörelse för samernas "korrredskap", släden, och hur man spänner för renen. I den nionde upplagan har Stockfleths stycke fått en egen paragraf, medan texten 'Lapparne' nu har blivit mycket torr. Även nu citeras en (okänd) resenär som kommer in i en kåta, men han skräms av den täta röken, barnskriket och av skällande, aggressiva hundar och han är rädd att falla i den brinnande elden eller den kokande köttgrytan! Två bilder ur Gustaf von Dübens berömda Lapplandskildring (1873) tjänar som illustration. I den tionde upplagan (1907-1910) finner vi ett helt nytt stycke 'Från Sveriges nordligaste landskap' av F.W. Lindwall. Av de tolv rikt illustrerade sidorna har han ägnat åtta åt samerna, i synnerhet åt renen, kåtan, dräkten och indelningen av befolkningen i fjällappar, skogslappar och fiskarlappar, en uppgift som för övrigt alltid är med. Sameexperten prof.K.B. Wiklund introducerar samerna i den s.k. parallellutgåvan från 1911. Påfallande är att stilen för första gången är mera barnvänlig, även om den samtidigt är något pedantisk. Som i alla tidigare avsnitt är det

fjällappen som beskrivs. Här finns också den kända Topelius-sagan ”Sampo Lappelill”. Den elfte upplagan av *LFF* som i sin uppläggning inte kan jämföras med den ursprungliga läseboken, bjuder på ett fragment ur Rosa Fitinghoffs barnbok *Tomtekåtan* med titeln ’Äventyr på Midsommarfjället’. Informationsvärdet är minimalt.

Vi kan i stort sett säga att samebilden och samisk kultur beskrivs efter en stereotyp modell i *LFF*. Fjällapparnas levnadssätt kopplas alltid samman med en beskrivning av renen och hur den blir använd av samnen. Dess fiender (huvudsakligen björn, varg och järv) får ofta utförlig omtalan. Kåtan och vår- och höstflyttningen fattas heller aldrig. Det är påfallande att *LFF* aldrig berättar om avguderi, övertro, skrock och trollkunnighet hos samerna, inte heller brännvinsdrickandet, alla favoritämnen i de då existerande Lapplandskildringarna. I första upplagan negligeras kvinnans roll i det samiska samhället helt och hållet och i fråga om klädsel är det bara mannens dräkt som blir omtalad. I senare upplagor förekommer kvinnan på bilderna som illustrerar stycket ’Lapparne’. Det är först Wiklund (i parallellupplagan) som i sin beskrivning av kåtans inre säger:

Till höger om eldstaden sitter mor i huset med korslagda ben på en renhud och ler mot dig, och bredvid henne ha småbarnen krupit ihop och se med förvånande ögon på de oväntade gästerna. Till vänster om elden sitter pigan och sömmar ett par skor med mjuk botten och uppstående spets. (...) Sedan bäddar mor åt oss. Hon jämnar riset på marken, så att vi inte skola ligga knöligt, lägger en skinnfäll på renskinnet och en sammanvikt päls till huvudkudde, och därmed är bädden färdig.

I Rosa Fitinghoffs text är kvinnan eller modern helt frånvarande igen! I de alternativa läseböckerna av resp. Ekmark och Ribbing träder samekvinnan fram något tydligare. Hos Ekmark (i första upplagan) blir både mannens och kvinnans dräkter utförligt beskrivna. Om kvinnan sägs att hon ”är skraddare och skomakare, garfware och färgare, men blott i nödfall ombesörjer hon matlagningen.” I den reviderade upplagan från 1906 har stycket strukits och blivit ersatt av en mycket kortare text, där kvinnan har försvunnit ur bilden igen.

Ribbing skriver i tredje delen av sin läsebok (där drygt sextiofem sidor ägnas åt samerna) att både man och hustru och vuxna döttrar har sina egna rajder vid vår - och höstflyttningen och att kvinnorna är med då det gäller att hålla renhjorden samlad. Att sy kläder, koka kaffe och skära ris hör till kvinnornas ständiga arbetsuppgifter.

Samernas ursprung och raskännetecken relateras i första upplagan av *LEF* till den tschudiska grenen av den mongoliska folkstammen. Den utmärker sig:

genom gulbrun eller gul hudfärg, bredt och platt ansigte, nästan rund hufvudskål, liten, platt näsa, svart, tunt och strävt hår, samt svag skäggväxt. (...) Lapparne äro småväxte, uppnå blott omkring två och en halv alns längd.

Karakteristiken återkommer med få ändringar i de följande upplagorna. Den tionde upplagan (*Från de nordligaste landskap*) har ingenting om samernas härkomst eller yttre. I parallellupplagan anslår Wiklund en helt annan ton när han skriver:

Och där utanför stationshuset står en liten pälsklädd man med ett utseende, som tydligt röjer hans främmande ursprung, och med en egendomlig dräkt. (...) Låt oss gå och prata med honom! Han ler vänligt mot oss och det glimtar till i de mörka ögonen, som ligga djupt inne i det bruna, väderbitna, breda ansiktet. (...) Nu äro vi i lapparnas gamla land, där detta folk och icke svenskar givit namn åt trakten, och där detta folk strövade omkring med sina renar eller sutto och fiskade vid sjöarna månghundrade år, innan svenskarna kommo hit och började bryta bygd. Nu är allaredan den största delen av Lapplands befolkning svensk, men ännu finnas där många lappar.

För Ekmark är samerna "urfolket". I den reviderade upplagan (1906) skriver Fredrik Svenonius:

Det är ett märkvärdigt folk, som givit Lappland dess namn. (...) Folkets vagga stod helt säkert vid de asiatiska Altaibergens fot, varifrån också

lapparnes bröder, finnarne och samojederne, utgått. Det synes av många skäl sannolikt, att lapparne bosatt sig i det land, som nu bär deras namn, antagligen åtskilliga århundraden före Kristi födelse. Man antog länge, att lapparne en gång innehaft hela vårt land och varit den skandinaviska nordens urinvånare, en tro som lapparne själva ännu hava; men det är ej troligt att så är fallet, om man än har skäl att antaga, att de i forna tider strövat omkring med sina hjordar något längre mot söder än nu.

Ribbing skriver sex år senare (1912):

Varifrån lapparne ursprungligen kommit, är icke lätt att säga. Vid tiden för Kristi födelse bodde de redan i norra Skandinavien och norra Ryssland. Ännu längre tillbaka i tiden ha lapparne kanske bott sydligare. Det var på den tid, då hela Skandinavien var täckt av is. Då levde renen vild i södra och mellersta Europa. Måhända voro lapparne då ett renjägarfolk. Men allteftersom isen smälte undan och klimatet blev mildare, drogo sig renarna längre norrut. Jägarna måste följa efter, dit villebrådet drog sig, och så kommo de till Lappland.

Lärohandledningen av Rosswall och Engelmark (1898) skriver kort och gott att samerna är urinvånarna i landskapet i Norden. Den nämner den s.k. Lapplagen som säger att de har fått upplåtit åt sig ett område, som utgör omkring en åttandedel av hela Sveriges yta. Här kommer också odlingsgränsen på tal, ovanför vilken endast i undantagsfall nybyggen får anläggas, medan sammen i sin tur endast från 1 oktober till 30 april har rättighet att vistas nedanför odlingsgränsen.

Om samernas egenskaper står det ingenting i *LFFs* stycke 'Lapparne' 1868. Både i upplagan från 1878 och från 1911 (den tionde upplagan) läser vi om deras förkärlek för glitter och lysande färger. Stockfleth nämner deras glada humör och de många lustiga infallen under samvaron i kåtan. I tionde upplagan berättas det för första gången om samernas slöjd. En bild av en sked, skuren av horn, illustrerar det. Samma tionde upplaga har som slutkläm på stycket 'Från Sveriges nordligaste landskap' följande:

I vårt land stå lapparna på ungefär samma bildningsgrad som de omgivande nybyggarna. (...) Lapparna stå ganska högt i avseende på naturlig begåvning. De hava vaken och skarp iakttagelseförmåga och oftast ett utmärkt gott minne och lokalsinne. I allmänhet äro lapparna ett gott folk, och grovt brott är en sällsynthet bland dem.

Rosswall och Engelmark är utförligast i sin kommentar. Deras syn representerar bra tidens uppfattning.

Lappen är till sitt lynne ombytlig och flyktig samt misstänksamt skygg gentemot främlingar. Den dystra fjällnaturen har gjort honom vemodig och känslig för intryck. I besittning av en liflig fantasi, stor nyfikenhet och utomordentligt godt lokalsinne saknar han ingalunda begåfning. Men erfarenheten har visat, att naturbarn ej rätt kan bära de förmåner, en högre bildning kan medföra - skogen och fjället äro af ålder hans hemvist; och skogen och fjället förbliva också den enda plats, där han hör hemma. Lappen är en god undersåte: han har stor vördnad för konung och öfverhet. (...) Många och mycket i lappens hela varelse har väsentligen förändrats, sedan han börjat på allvar fatta den sedan länge i hans landsdel förkunnade kristna läran. Redan i slutet af förra århundradet voro de flesta lappar döpta. Men bland dem rådde likväl ända in i midten af detta århundrade mycken grof vidskepelse, mycken rå hedendom i hjärta och leverne med offer åt afgudar och med öfvertro, med stölder och dryckenskap och laglöshet, för hvilket allt de särdeles vilda Kajtumlapparne i Gellivare voro vida och länge beryktade.

Lärvägledningen är alltså betydligt mindre neutral än läseboken. Den skriver också att de samiska sagorna och "den af ögonblickets ingifelse härflutna sången (vuole)", i vilken de tolkade sina känslor, har råkat i glömska. För övrigt erkänner författarna att samerna vid sin första beröring med nybyggarna inte behandlades "just ärligt" av dessa. Även Ribbing beskriver Kaitumlapparna som ett folk som är okunnigt och rått och försänkt i hedendom. Deras dåliga rykte härstammar från missionshistorien. Det var Pehr Högström som lyckades omvända dem omkring 1740.

I Ekmarks reviderade läsebok från 1906 har Svenonius en del uttalanden om samernas mentalitet. Han menar att de nomadiserande samerna är sällskapliga i allmänhet. Han skriver om bildandet av samebyar som oftast gör intryck av en mycket rörlig och munter tavla, i synnerhet de dagar då hjorden drives ned från fjällen för att mjölkas. Hos honom upprepas samernas naturliga begåvning, deras skarpa iakttagelseförmåga o.s.v. Här följer ett citat:

Bland dem finnas naturligtvis, liksom bland annat folk, bättre och sämre människor; likaså träffas vissa stammar, som utmärka sig på ett ofördelaktigt sätt. Om man endast eller övervägande haft beröring med sådan en stam, t.ex. Kautokeino-lapparne i Torneå Lappmark, frestas man lätt att fälla ett strängt omdöme om folket i dess helhet. Man kunde då ej utan grund säga, att lapparne äro ett tjuvaktigt, föga tjänstaktigt och opålitligt folk. Men som allmängiltigt omdöme vore detta högst orättvist, och särskilt må betonas, att på få ställen tjuvnad är ett så ytterst sällsynt brott som i Lappland. Endast ett allmänt omdöme våga vi fälla; det är, att lapparne, med alla sina mänskliga fel och svagheter, äro ett gott folk.

Som vi redan har sett berörs förhållandet till nybyggarna, som kunde vara mycket spänt, bara summariskt eller inte alls i *LFF*. Ribbing däremot har ett stycke om 'Lapparna och de bofasta', medan nybyggarnas insats kommer på tal i nästa avsnitt 'Kattuvuoma nybygge'. Ribbing visar sig vara en objektiv bedömare av förhållandet.

Birklararnas förtryck av samerna under medeltiden skildras endast hos Ekmark. Han berättar dessutom den gamla sägnen om de femton samiska hövdingarna som dödades av en birkarl, en sägen som i våra dagar har givit stoff åt en roman av Sven Rosendahl och åt den samiska filmen *Veiviseren*.

Vid omtalan av upptäckten av silvergruvan vid Nasafjäll hos Ribbing i stycket 'Lappland - järnets land' nämns att det var lyckligt för samerna att driften slutades år 1658. Om de nämligen ville undandra sig silvermalmens transport (sådan som de blev tvungna till) straffades de hårt. Han beskriver

till och med den omänskliga behandlingen de fick därvidlag. Gruvdriften i Kiruna skildrar han för övrigt utförligt.

Vad det episka stoffet om samerna i *LEFF* beträffar kan vi konstatera att det är ytterst magert. I första upplagan finns ingenting. Det är först i parallellutgåvan till tionde upplagan som vi i avdelningen för de lägsta klasserna finner Toplius' saga "Sampo Lappelill". I samma utgåvas andra avdelning har man upptagit en dramatisk berättelse om en fyra dagars spännande jakt på "fjällfolkets dödsfiende", vargen. Den elfte upplagan har som enda item om samerna det redan nämnda fragmentet ur Rosa Fitinghoffs barnbok. Ekmark och Ribbing bjuder även på detta område lite mera än *LEFF*. Sålunda har Ekmark i första upplagan en liten kärleksvisa av Franzén som strukits i den reviderade upplagan. I stället finner vi där en kort saga "Pestens flykt från Lappland" och en berättelse efter Peter Læstadius om hur denne på en av sina missionsresor gick vilse i den lappländska ödemarken. Ribbing har, förutom Franzéns kända visa "Spring, min snälla ren", en Topeliussaga, två fragment efter Johan Turi, en mycket spännande berättelse om en varg- och björnjakt samt en bra historia "Malmletare", där en fiskarlapp som hittar en malmådra blir lurad: ett kapitalistiskt konsortium exploaterar fältet och fattiglappen Keila "väntar än i dag på att några smulor - endast några smulor - skola falla från den rikets bord". Både i fråga om innehåll och omfång skiljer Ribbing sig sålunda gynnsamt från *LEFF* och Ekmark.

Efter att ha genomgått dessa officiella läseböcker är det intressant att jämföra med Selma Lagerlöfs skildring av Lappland i bredvidläsningsboken *Nils Holgerssons underbara resa*. Det är faktiskt mycket lite vi får höra om samernas liv i kapitlet 'Hos Lapparna'. Som så ofta är det kåtan som uppmärksamheten riktas på. Pojken Aslak försäkrar Åsa gåsapiga om att "vi är det lyckligaste folk på hela jorden". Han lär henne att hjälpa till med mjölkning under sommaren och att sy och slöjda under vintern. När Nils lämnar Lappland måste han medge att

Akka hade rätt, när hon sade, att det här landet kunde de svenska nybyggarna gärna lämna i fred och överlåta det åt björnarna och

vargarna ooh renarna och vildgässen och fjällugglorna och lämlarna och lapparna, som voro skapade för att leva där.

För övrigt blev fritidsläsning starkt stimulerad i slutet av förra århundradet, inte minst från folkskollärarnas sida. Ett mycket viktigt inslag på det området var de många barn- och jultidningarna. Enastående var i synnerhet *Folkskolans Barntidning* som startades 1892. År 1950 ändrade den sitt namn till *Kamratposten*. Sonja Svensson har skrivit den grundläggande boken om dessa barntidningar, *Läsning för folkets barn* (1983). Inte mindre viktigt för fritidsläsningen blev det berömda barnbiblioteket "Saga" som började utges år 1899 med böcker "för barn och ungdom i hem och skola". Samebilden i barntidningarna kommer att behandlas nedanför.

Som tidigare sagts: den gamla läseboken har numera mest historiskt värde. Den har avlösts av många andra. Dels av särskilda fackböcker (t.ex. för geografi och historia) och dels av olika läseböcker för grundskolans årsklasser. Jag tänker här t.ex. på läseboksserien av Signe Andersson, Britt G. Hallqvist och Rikard Lindahl och av E. Byttner, A. W. Edfeldt, J. Næslund och K. Romare. Det lappländska stoffet är alltså inskränkt till tredje årsklass. I den förstnämnda läseboken finns en från norskan översatt berättelse av barnboksförfattarinnan Jo Tenfjord "När Heika blev stor". Den handlar om en vårflyttning från Karesuando till Lyngenfjorden i Norge. För den andra läseboken har valts ett fragment ur *På äventyr med Nila*, som skrevs med avseende på Nomadskolans lägsta klasser.

År 1990 utkom en rapport från Läromedelsnämnden om samerna i svenska läroböcker under 1980-talet. Granskningen gäller samebilden i mellanstadiets och högstadiets basläromedel i historia, geografi, religionskunskap och samhällskunskap samt i gymnasieskolans basläromedel. Med undantag av geografiböckerna för tioåringar utgör samerna "en i det närmaste osynlig folkgrupp" konstaterar man. Allt i allt en deprimerande rapport med goda rekommendationer, där det bl.a. blir hänvisat till den norska läroplanen för samma skoltyper, där samerna och samisk kultur intar en särställning.

Det är klart att de läseböcker som var särskilt avsedda för skola och hem i Norrbotten och i synnerhet för Nomadskolan bjuder på en långt bredare, mera detaljerad och rättvis bild av samerna och deras kultur. Hänsynen till barnets identifieringsmöjligheter och barnets fantasi är också betydligt större. En ingående omtalan av dessa läseböcker faller dock utom ramen för ämnet.

Det som har förvånat mig vid genomgången av *LFF*, Ekmark och Ribbing är att de inte har använt den litteratur om samerna som fanns tillgänglig.³ Viktiga element i samisk kultur som deras historia, deras religiösa föreställningar och folktro, samisk konst och deras förhållande till nordbor och i synnerhet nybyggare, deras protester mot svenskarnas samepolitik i vissa frågor - allt detta blir bara summariskt eller inte alls belyst. För tio - tolvåringar ansågs det väl vara olämpligt stoff. Men att det endast är barn i den åldern som ansågs och alltjämt anses vara mest lämpade att bli informerade om samerna är minst sagt otillfredsställande. Ur Uppmans avhandling framgår att de negativa sidorna i svenskarnas uppfattning av samerna länge blev framhållna, särskilt före sekelskiftet. Det måste medges att man i stort sett har undgått att ge eftertryck åt dessa sidor i *LFF* och de andra läseböckerna. Man har säkert med vilja undvikit alla känsliga ämnen. Ribbings läsebok från 1912 utmärker sig dock i flera avseenden. Hos honom kan man höra samernas egen röst i det han har upptagit fragment ur Johan Turis bok från 1910. I fjärde delen av sin lärobok berättar han också ganska objektivt om 'Lappmissionen' och om missionären Pehr Högströms insats för samerna. Vad *LFF* angår visar inventariseringen av materialet i stort sett att uppgifterna om denna etniska minoritetsgrupp är marginella med en dragning åt det exotiska och paternalistiska.

Folkskolans barntidningar

³Se: Britt Uppman, *Samhället och Samernas historia 1870 -1925*, Umeå 1978.

För att stimulera fritidsläsningen hos folkskolans barn startade Stina Quint år 1892 *Folkskolans Barntidning*. Den existerar alltjämt, sedan 1950 som *Kamratposten*. En av pionjörerna i fråga om barntidningar var den svenskspråkiga finländaren Zacharias Topelius (1818-1898). En annan var Onkel Adam (ps. O. A. Wetterbergh, 1804-1889), som 1861 startade barntidningen *Linnea*. Den slutade 1899. Lena Svensson har i sin mycket värdefulla avhandling *Läsning för folkets barn* (1983) behandlat barntidningarnas historia fram till 1914. Hon omtalar även den rika svenska floran av jultidningar för barn. Både *Folkskolans Barntidning (FB)* samt *Jultomten* (1891-1934) och *Julklappen* (1893-1955) blev distribuerade via skolorna och blev utgivna av lärarföreningens förlag. Upplagesiffrorna var mycket höga.

Samestoffet nämns ingenstans av Lena Svensson, varken i fråga om *FB* eller de båda jultidningarna. Inte desto mindre bildar de under en viss period ett viktigt tillägg till ämnet i den officiella skolläseboken. Första gången samerna förekommer i *FB* är i nr. 16 av första årgången. Det är närmast spaltfyllnad och det rör sig om en björnjakt. Författare är Hugo Samzelius, specialist på skidsport och turism. Han bidrar även i årg. 1893 och 1894. Om de samiska barnen skriver han i årgång 1893, nr. 14:

De är hemma i skidåkning och renåkning (...) käcka och orädda, senfulla och starka är de, så att det vore ej godt för er härnere att ta ett kragtag med dem. Nej, ty då vände lappgossarna allt upp och ned på er i snödrivorna!

År 1894 i nr. 21 berättar Samzelius utförligt om samernas "förmenta" trollkonst, ett ämne som är fullständigt tabu i *Läseboken*. Först fem år senare finns det en artikel 'En blick på Lappland' av Hedda Andersson. I verkligheten är det en skildring av nybyggarnas svåra liv och ett nästan ordagrant citat om samerna från *Läseboken*. I årgång 1902 nr. 33 skildrar Julia von Heyne (den senare Julia Swedelius) i en tårdränkt artikel hur lappskolan i Änge i Jämtland grundades (1885) och hur den fungerar. Skolbarn i hela Sverige uppmanas att insamla pengar till skolhemmet, sticka muddar och vantar som julklapp och inte minst till att be om Guds välsignelse över arbetet bland samerna. Sedan följer en lång period - till

1916 - då det inte finns någonting om samerna i *FB*. Det hänger möjligen ihop med en rätt allmän föreställning om att samerna som nomader var ett döende släkte bl.a. på grund av spritmissbruk, oduglighet som jordbrukare, ostadighet m.m.. *Läseboken* stimulerade ju inte heller intresset för samerna!⁴

År 1917 skildras en tågresa till Kiruna och ett kort möte med Johan Turi, författaren till den berömda boken *Mui' talus sámii birra, Berättelsen om Samerna* som hade utkommit just år 1917 i svensk översättning, sju år efter den första utgåvan på samiska med dansk översättning. I årgång 1921 nr. 5 finns en enkel berättelse av Ester Lindin om en lappgosse som hittar en ren som har gått vilse. Pojken klarar inte strapatserna och drunknar. En beskrivning av skolkåtan i Jukkasjärvi har upptagits i årg. 26 nr. 26. Årgångarna 1931, 1934, 1939, 1940 och 1941 innehåller för varje år en saga med anknytning till Lappland och samerna. Bara två har valts ur Valdemar Lindholms samling av samiska sagor, de andra är föga originella historier av svenska författare. Anmärkningsvärt är at benämningen "Sameh-folket" för första gången blir använd år 1941.

Det är först i och med att *FB* byter namn och blir till *Kamratposten* som det sker en mycket långsam ändring i behandlingen av samiskt stoff. Det var 1950. Detta beror antagligen på att det under 50-, 60- och 70-talet utkom en del barn- och faktaböcker om samerna samt TV:s dokumentärfilmer. Årgång 1954 bjuder på den norska lappologen J. A. Friis' gamla, mycket romantiska berättelse 'Laila' från 1881 som följetong. Årgångarna 1957 och 1958 har *en* berättelse om samiska barn för varje årgång. Men i 1959 startar man i *Kamratposten* en aktion som under de kommande åren blir ett fast inslag i tidningen. I anknytning till en beskrivning av en sommarvistelse i en samisk skolkåta utlyser *Kamratposten* nämligen en pristävling. De svenska skolbarnen bliver inbjudna att skriva en liten uppsats om ämnet "Varför vill jag resa till Lappland?". De bästa bidragen belönas med 14 dagar i sommarlägret hos Jovva Spik. Med undantag av årgångarna 1977 och 1978 fortsätter denna pristävling till och med 1979. Uppgifterna för att komma i betraktande för sommarlov hos Jovva Spik

⁴ Se: Britt Uppman, *Samhället och Samernas historia 1870-1925*, Umeå 1978.

varierar från svar på frågor om samiska förhållanden och små uppsatser. Det var för övrigt inte bara till Lappland barnen kunde resa.

Årgång 1966 har två artiklar om Gunnel Lindes TV-film *Ett år med Johan och Nikka*. Förutom stoffet i samband med pristävlingen har numera varje årgång minst *en* artikel med samiskt stoff. Det ser ut som en medveten riktlinje. En informativ artikel från 1969 med titeln 'Sameliv från trolltrumma till walkie-talkie' slutar på följande sätt:

Samerna håller på att alldeles trängas undan. Deras kultur försvinner.

De är en för liten grupp för att kunna stå emot alla makthavande som vill ha deras renbetesmark att tjäna pengar på. Och om en så liten grupp sprids till olika platser och olika arbeten - har de då någon chans att bevara traditioner, språk och kultur?

Årgång 1971 har en artikel om samernas historia, där följande bemärkning kan noteras:

Det finns många människor både här i Sverige och utomlands som tycker att svenskarna behandlar Samerna ungefär som de amerikanska nybyggarna behandlade Indianerna, d.v.s. tränger ut dem från deras land och utrotar deras kultur och förstör deras möjligheter att leva. Vad tycker du?

Årgång 1976 har en större artikel som bygger på Boris Ersson och Birgitta Hedins barnbok *Vi är Samer* från samma år. Dessa författare skrev manus till fyra TV-filmer om samerna, år 1977. I den nämnda artikeln sägs bl.a. att samerna "troligen är Skandinaviens urinvånare" och att de flesta samerna inte alls är renskötare (den traditonella samebilden!). Dessutom hör man om det just bildade världsrådet av minoriteter som representerar urbefolkningen i 19 länder och "där Samerna förstås är med". I dessa år var redaktionen för *Kamratposten* tydligen engagerad i sameproblematiken. Var det för mycket? Faktum är att man efter 1976 inskränker sig till okontroversiella tävlingsuppgifter och reserapporter. Min undersökning går fram till 1980.

Det som kännetecknar samebilden i jultidningarna för folkskolans barn är det imponerande illustrationsmaterialet. 1894, 1897, 1901 och 1907 kommer t.ex. *Jultomten* med vackra svart-vita och dubbelsidiga färgreproduktioner av stora tavlor av den kända svenska målaren Johan Tirén. Andra kända illustratörer är Ossian Elgström och Louis Moe. Berättelsestoffet är mycket försynt, allt i allt fem traditionella berättelser mellan 1914 och 1934, då *Jultomten* upphör att utkomma.

Julklassen startade som sagt 1893. I den tidningen är det faktiskt uteslutande illustrationsmaterialet som innehåller hänvisningar till samerna. Det är först år 1911 som vi finner en fin dubbelsidig färgbild av Johan Tirén. *Julklassen* 1922 har en illustration av Märta von Post 'Till Julottan i Lappland', men det rör sig närmast om nybyggar- och inte om samebarn. Målarinnan Stina Tirén har bidragit med två stora färgbilder med samiskt motiv i 1923 och 1925. Alla dessa bilder saknar text. År 1941 och 1949 är omslagsbilderna samiskt inspirerade på ett mycket banalt sätt, t. ex. en komse (en slags vagga) med Jultomten eller en komse med ett litet barn. Också tekniskt sett är det undermåliga bilder.

Konkluderande kan vi säga att barntidningarna - med undantag av *Kamratposten* på 60- och 70-talet - inte har bidragit mycket till en verklighetsnära bild av det samiska samhället och dess utveckling. Det pittoreska, exotiska och romantiska blir allt för starkt framhävt. Tonen är ofta idylliserande och inte sällan sentimental eller paternalistisk. Det är allt för ofta det förflutna som skildras och inte dagens verklighet. Barnen i 'storsamhället' får på så sätt lite begrepp om att det överhuvudtaget finns en samisk minoritet med en lång och ofta pinsam historia och en helt egen problematik inom Sveriges gränser.